

על התוכחה

וְהָיָה אִם-לֹא תִשְׁמַע בְּקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ לְשָׁמֵר לַעֲשׂוֹת אֶת-פְּלִמְצוֹתַי וְחֻקְתַּי אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה הַיּוֹם וּבָאוּ עֲלֶיךָ כָּל-הַקְּלָלוֹת הָאֵלֶּה וְהִשְׁיגוּךָ: (דברים כח טו).¹

מסכת בבא בתרא דף פח עמוד ב – בין תוכחת הקב"ה לתוכחת משה

ואמר רבי לוי: בוא וראה שלא כמידת הקב"ה מידת בשר ודם. הקב"ה ברך ישראל בעשרים ושתים וקללן בשמונה: ברכן בעשרים ושתים – מ"אם בחוקותי" עד "קוממיות" (ויקרא כו ג-ג), וקללן בשמונה – מ"ואם בחקותי תמאס" ועד "ואת חוקותי געלה נפשם" (שם טו-מג).² ואילו משה רבינו ברכן בשמונה וקללן בעשרים ושתים, ברכן בשמונה – מ"והיה אם שמוע תשמע" ועד "לעבדם" (דברים כח א-יד), וקללן בעשרים ושתים – מ"והיה אם לא תשמע" עד "ואין קונה" (שם טו-סט).³

דברים רבה א ד – תוכחת אוהב

"אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל" – אמר ר' אחא בר' חנינא: ראויות היו התוכחות לומר מפי בלעם והברכות מפי משה. אלא, אילו הוכיחם בלעם היו ישראל אומרים: שונא מוכיחנו! ואילו ברכם משה היו אומות העולם אומרים: אוהבם ברכם. אמר הקב"ה: יוכיחם משה שאוהבן ויברכם בלעם ששונאם כדי שיתבררו הברכות והתוכחות ביד ישראל.⁴

אוצר המדרשים (אייזנשטיין) עמוד שנה⁵

אמר רב:

אמר הקב"ה לישראל:

לא יועילו בכם

לא הייסורין ולא התוכחות

¹ ככה נפתחת פרשת התוכחה (הקללה) בפרשתנו. וכאילו לא די בכך, בא בהמשך הפרק, פסוק קשה עוד יותר: "ובאו עליך כל-הקללות האלה וירדפוך והשיגוך עד השמדך כִּי-לֹא שָׁמַעְתָּ בְּקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ וכו'" (שם מה). פסוקי הקללה (התוכחה) של פרשת כי תבוא הם קשים מאד ומן הסתם מעוררים בלב כל קורא את השאלה: כולו האי? עד כדי כך? וכי לא יכל משה להקהות קצת את חומרת דבריו? וכי התוכחה של ספר ויקרא לא מספיקה? מה פשר כל המילים הקשות האלה? האם הם שביאו את האדם לתשובה ומעשים טובים? כבר העלנו נושא זה בקצרה לפני עשור שנים ובינתיים גם הספקנו לדון בתוכחת ספר דברים פעמיים: בדברינו [והשיגוך מלא והשיגך חסר](#) ובדברינו [תוכחתו של בשר דם](#) בפרשה זו. ולא נתקרה דעתנו ולא קבלנו תשובה (מלאה). ואין לנו אלא לחזור לדברים שכתבנו לפני עשר שנים ולמדרש מאוצר המדרשים (אייזנשטיין) שנביא בסוף הדף.

² המשחק כאן הוא לא במספרי הפסוקים, אלא באותיות של הברכה והקללה. בספר ויקרא, מתחילה הברכה באות אל"ף ונגמרת בת"ו. הרי לך עשרים ושתים אותיות האל"ף-ב"ת בברכה. ואילו הקללה, מתחילה באות וא"ו ונגמרת באות מ"ם – רק שמונה אותיות הפרש ביניהם. באופן דומה, אבל הפוך, בפרשתנו: הברכה בפרשת כי תבוא מתחילה באות וא"ו ונגמרת באות מ"ם ואילו הקללה מתחילה בוא"ו ונגמרת בה"א (סיבוב שלם של אותיות האל"ף ב"ת). במספרי הפסוקים, אגב, הברכות דומות בשני החומשים: 11 מול 15, אך בקללה ההפרש הוא ברור, 28 פסוקים בספר ויקרא לעומת 55 פסוקים בפרשתנו. כמעט פי שניים (שלא לדבר על התוכן, הלשון והעוצמה).

³ מדרש זה שייך לקבוצה רחבה של מדרשים המשווים בין מדתו של הקב"ה למדת בשר ודם (ראה ברכות י ע"א, מ ע"א, שבת קצז ע"א, עירובין יט ע"א, יומא עה ע"א, פסחים קיט ע"א וכן רבים), אבל יש בו נופך מיוחד עליו עמדו כבר פרשנים ודרשנים רבים, אחרונים כראשונים. תיתי לחז"ל שהעבירו כביכול את מלוא כובד המשקל של דברי התוכחה הקשים מהקב"ה והטילו על כתפיו של משה (עם כל המשמעויות שיש לכך על מעמדו של ספר דברים, על מקצתו עמדנו בדברינו [ספר דברים - משנה תורה](#) בפרשת דברים), אבל משה עצמו, הרועה הנאמן, מי שעמד בפרץ פעמים רבות בשביל עם ישראל מדוע שידבר כך אל העם? האין בשאר ספר דברים, כולל פרשה שנייה של קריאת שמע שאנו אומרים בכל יום, מספיק תוכחות אחרות?

⁴ חז"ל לא ראו בתוכחה ובמוסר, אפילו בייסורים, דבר שלילי, אלא מטהר ומזכך, גם אם בדיעבד ולא לכתחילה. ראה למשל תחילת מדרש שמות רבה על גלות מצרים שהיא בבחינת "את אשר יאהב ה'" – יוכיח" ולצד זה גם הביקורת על מי שחושך שבטו שונא בנו, כמו אברהם לישמעאל, יצחק לעשו ועוד. ראה דברינו [חושך שבטו שונא בנו](#) בפרשת שמות. אבל כל אלה באים מאהבה או בגדרי חינוך וסופם תמיד חיובי. ראה המשך דברים רבה בסימן ט שם: "אמר לו הקב"ה למשה: הואיל וקיבלו עליהן תוכחותיך, צריך אתה לברכן. מיד חזר וברכן, מניין? שנאמר: ה' אלהיכם הרבה אתכם והנכם היום ככוכבי השמים לרוב". וראה גם מדרש תנאים לדברים פרק א: "כנסת ישראל לפי שאהבה הקב"ה כאהבת נעורים שנאמר: כי נער ישראל ואוהבהו (הושע יא א). קלקלו מעשיהם, שנאמר: ויצמד ישראל לבעל פעור (במדבר כה ג), עמד משה והוכיחן על כל מה שעשו ונתבישו ממנו ולא השיבו אותו דבר. באותה שעה אמר הקב"ה למשה: הואיל ושתקו וקבלו התוכחה, בְּרַכְם! ולא במאה אלא באלף. לכך פתח משה: ה' אלהי אבותיכם יוסף עליכם ככם אלף פעמים". הייתכן שמשה של סוף ספר דברים שונה מזה של תחילת הספר וחומשי שמות ובמדבר? האם הכעס גבר על מידותיו של משה או החשש הכבד של מה יקרה לעם שהוא נפרד ממנו כעת? אין לנו תשובה וכל היודע להשיב או יודע מי ניסה להתמודד עם שאלה קשה זו, יחיש תשובתו לנו ויבוא על שכרו. ועד שתגיע השמועה, נתנחם במדרש הפיוטי הבא שמעמיד את כל התוכחה ותועלתה בסימן שאלה ונותן תקווה ממקום אחר.

⁵ מדרש זה הוא על גבול הפיוט ולכן הרשינו לעצמנו לערוך אותו בשורות דמוי שירה. עריכה זו היא כולה באחריות מחלקי המים.

ולא התראה ולא הבטחה
ולא טלטול ולא אריכות ימים ולא אריכות רוח
ולא שליח ולא צווי ולא קללות
ולא חרמות ולא נחמות
ולא בושה ולא פחד ולא אימת העוה"ב
ולא אימת חשבון ולא אימת דין גהינם
ולא שמי המתחלל בגויים על ידיכם.⁶

.....⁷

אשרי מי שיראתו על פניו, אשרי הנשמר מעונות,
אשרי מי שהוא עניו, אשרי המשבחים אותו המוניו,
אשרי מי שהוא שפל בעיניו,
אשרי מי שמטה אזניו
לשמוע דברי תורה,
אשרי השומע דברי תורה בכל יום ...

הנה באתי ללמדך
על כן יצאתי לקראתך, לשחר פניך ואמצאך,⁸
אשריך אם תזכרני, אשריך אם בלבך תצפנני,
אשריך אם תקיימני, אשריך אם תשמיעני ...
וברח מן השררה ותהיה בחכמה תמיד, וקרא אל אלהיך תמיד
כי הוא ירגישך וישביעך ויניח לך ...
ועבוד אלהיך בשמחה, ויהיה לך לחמלה,
כי הדרך שְׁחוּחָה, ויהיה לך לְמִשְׁאָת וָאֲרוּחָה.
אם את הדבר הזה תעשה לך יאיר כנוגה ים וצוך אלהים,
כי אם תעבוד אלהיך באהבה וְחֶבֶד
אשריך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא.⁹

תם מרגניתא דבי רב.¹⁰

שבת שלום מחלקי המים

⁶ לא יעזרו ולא יועילו התוכחה, הקללה, הייסורים וכו', אפילו לא טענת חילול השם עליו זועק הנביא יחזקאל (לו כ): "וַיְבֹא אֶל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר בָּאוּ שָׁם וַיְחַלְּלוּ אֶת שֵׁם קִדְשִׁי וְכוּ' ". לא זה מה שיביא לתיקון האדם. ראה ימים נוראים לעגנון עמוד קנה, דרשת ר' דוד משה מטשורטקוב בליל ראש השנה על תפילה של צרות וייסורים מול תפילה של הרחבת דעת. וראה עוד דעת חז"ל על כל דברי הנבואה המלאים תוכחות לישראל, שלא הועילו כמו טבעתו של אחשוורוש שנתנה להמן: "גדולה הסרת טבעת יותר מארבעים ושמונה נביאים ושבע נביאות שנתנבאו להן לישראל, שכולן לא החזירו למוטב, ואילו הסרת הטבעת החזירתן למוטב" (מסכת מגילה דף יד עמוד א).

⁷ כאן יש קטע ארוך שהשמטנו שאפשר שהוא מחבר בין שני הקטעים. צריך לשוב ולעיין במקור.

⁸ מיוסד כמובן על הפסוק במשלי ז טו: "עַל כֵּן יִצְאֶתִי לְקִרְאָתְךָ לְשַׁחַר פְּנֶיךָ וְאֶמְצְאֶךָ". וכך עוד קטעים רבים במדרש/פיוט זה. אבל השתדלנו למעט בהערות שוליים ולהעדיף את הקריאה הזורמת והמקצב השירי. ובקריאה חוזרת חזקה על השואבים הצמאים שימצאו את מרב הפסוקים.

⁹ אז מה המסקנה? מה כן יעזור? אם לא תוכחה וקללה, התראה והבטחה, ייסורים וחרמות, מה כן יביא לתיקון האדם? רק מעשיו של האדם עצמו: ענו בהמוניו, שפל בעיניו, מטה אוזניו, פוקח עיניו, משחר פניו, יראתו על פניו, אוהב ונאהב. ובורח מהשררה ונוהג בחכמה, בחמלה ובאהבה. ועובד ה' בשמחה כאשר ציווך, גם אם הדרך ארוכה ושחוחה ולא תמיד שכרה בצידה.

¹⁰ שְׁלֵמָה (נשלמה) מרגלית בית המדרש. ראה הביטוי "הוה ליה לר' אלעזר למדרש ביה מרגניתא, ודרש ביה חספא" (מסכת יבמות צד ע"א) – היה לו לר' אלעזר (אפשרות) לדרוש בו מרגלית, ודרש חרס. ומדרש (אייזנשטיין) הנ"ל נראה מרגלית אמתית.